 <https://doi.org/10.30563/turklad.916593>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 15.04.2021
Kabul Tarihi / Accepted date	: 01.06.2021
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2021

Atıf / Citation

Durukoğlu, G. (2021). “Kaşgarlı’da /Ny/ Sesi”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*, 5. Cilt, 1. Sayı, 55-64.

KAŞGARLI’DA /NY/ SESİ
In kashgarli / ny / voice
GÖKÇEN DURUKOĞLU¹

Öz

11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut, Türk dünyasını dolaşarak derlediği Türklüğe ait her türlü varlığı Dîwânu Lugâti’t-Türk’te² kayıt altına almıştır. Dîwânu Lugâti’t-Türk, Türk lehçe araştırmaları biliminin ilk eseridir; sadece 11. yüzyılın ölçünlü dilinin değil, ağızları ile birlikte bütün Türk lehçelerinin de eseridir.

Kaşgarlı, bu yüzyılda bütün Türk lehçelerini, birbirlerine göre değişen ses, şekil, söz varlığı ile birlikte hedef kitlesi Araplara tanıtmakta, anlatmaktadır. Bunu yapabilmek için modern ağız araştırmalarının temelinde olan “işitme, görme” gibi ölçütleri bizzat uygulamış; saha araştırmaları neticesinde elde ettiği Türklük bilimi malzemelerini Dîwânu Lugâti’t-Türk adı altında bir araya getirmiştir.

Bu gerçeklerden hareketle Dîwânu Lugâti’t-Türk’te Kaşgarlı’nın verdiği her bilginin, Türkçe sözcükleri yazarken kullandığı her imlânın değerinin sanılandan fazla olduğunu belirtmek, yanlış olmayacaktır.

Kaşgarlı Mahmut, Dîwân’da 11. yüzyıl öncesinde /ny/ sesi ile yazılan bazı sözcüklerin yazımında özel bir imlâ tercih etmiştir. Söz konusu sözcükleri, Arap harfleri ile yazarken tek

dişin üzerinde nun’un, altında ise ye’nin noktalarını kullanmıştır: örneğinde olduğu gibi. Araştırmacılar tarafından Dîwân okumalarında bu imlâ ile yazılan sözcükler, ayrı ayrı iki sözcük olarak okunmuştur. Oysa Dîwân’ın genelindeki Kaşgarlı’nın tavrı ve söz konusu

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, el-mek: gdurukoglu@gmail.com,

 ORCID ID: 0000-0002-8896-2102

² Kaşgarlı’nın eserinin adının yazılışı hakkında bkz. Buran, A. & Durukoğlu, G. (2020). Kaşgarlı Mahmut’un Eserinin Adı Üzerine Bir Teklif. *Journal of History School*, 50, 599-611.

sözcükler üzerine yaptığı açıklamalar, tek dişin üzerinde nun'un, altında ye'nin noktaları ile yazımın, /ny/'li okunmasını gerektirmektedir.

Unutulmamalıdır ki Dîwânu Lugâti't-Türk, saha araştırmaları neticesinde oluşturulmuş bir eserdir; Kaşgarlı gibi bir dilbilimcinin, kendisinden hemen önceki dönemlerde var olan /ny/ sesi ile karşılaşması ve eserinde göstermesi bu gerçeğin sonucudur.

11.yüzyıl öncesi Türkçe metinlerde var olan /ny/ sesi, bu yüzyılda da varlığını devam ettirmektedir ve Kaşgarlı tarafından da Dîwânu Lugâti't-Türk'te gösterilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kaşgarlı Mahmut, Dîwânu Lugâti't-Türk, Ligatürler, /Ny/ Sesi.

Abstract

In the 11th century, Kashgarli Mahmut traveled around the Turkic world and recorded all kinds of assets belonging to Turks in Dîwânu Lugâti't-Türk. Dîwânu Lugâti't-Türk is the first work of Turkic dialect research science; it is the work of not only the standard language of the 11th century, but also of all Turkic dialects together with their subdialects.

In this century, Kashgarli introduced and explained all the Turkic dialects in this century to the target audience of Arabs, together with their changing voices, forms and vocabulary. In order to do this, he personally applied criteria such as "hearing, seeing" which are the basis of modern dialect research; He brought together the science of Turkic materials he obtained as a result of field research under the name of Dîwânu Lugâti't-Türk.

Based on these facts, it would not be wrong to state that the value of every information given by Kashgarli in Dîwânu Lugâti't-Türk and every spelling he used while writing Turkish words is more than thought.

Kashgarli Mahmut preferred a special spelling in the spelling of some words written with the / ny / sound in Diwan before the 11th century. While writing the words in question in

Arabic letters, he used the dots of ye on a single tooth and below the nun: as in the example. The words written with this spelling in Dîwân were read as two separate words by researchers. However, the attitude of Kashgarlı in general of Dîwân and his explanations on the words in question require the spelling with the dots of nun on the single tooth and the dots of ye below it to be read as /ny/.

It should not be forgotten that Dîwânu Lugâti't-Türk is a work created as a result of field research; it is the result of this fact that a linguist like Kashgarli came across with the /ny / sound that existed in the period just before him and showed it in his work.

The /ny/ sound, which existed in the Turkic inscriptions with runic letters before the 11th century, continued its existence in this century and was shown by Kashgarli in Dîwânu Lugâti't-Türk.

Key Words: Kashgarli Mahmut, Dîwânu Lugâti't-Türk, Ligatures, /Ny/ sound.

Giriş

11. yüzyılda saha araştırmaları sonucunda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan Dîwânu Lugâti't-Türk, Türk lehçe araştırmaları biliminin ilk eseridir. Dîwânu Lugâti't-Türk, standart yazı dilinin eserlerinden hareketle masa başında hazırlanmış bir eser değil; doğrudan sahadan derlenen ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı ve kültür malzemelerinden hareketle yazılmış bir eserdir. Bu anlamda Kaşgarlı Mahmut, modern diyalektoloji araştırmalarının temelinde bulunan "işitme ve görmeye" dayalı derlediği malzeme ile 11. yüzyıl Türk lehçelerini, bünyelerindeki ağızları ile birlikte kayıt altına almıştır. Dîwân'ın hazırlık aşamasının gerçekliği ile ve Dîwân'ın

yazılış amaçları ile örtüşen bu durum da gösterir ki Dîwânu Lugâti't-Türk, sadece 11. yüzyılın ölçünlü Türkçesinin değil; aynı zamanda 11. yüzyılın diyalektleri ile birlikte bütün Türk lehçelerinin eseridir. Yüzyılın lehçeleri, birbirlerine göre az veya çok, Dîwânu Lugâti't-Türk'te yer almışlardır.

Kaşgarlı, Dîwânu Lugâti't-Türk'ü "Araplara, 11. yüzyıl Türkçesini öğretmek" amacı ile yazmıştır. Eserinde Arapça ile 11. yüzyıl Türkçesinin "at başı yarışan iki dil" olduğunu göstermeye çalışmıştır. Dîwân'ın, sadece 11. yüzyılın yazı dilinden hareketle değil; aynı zamanda konuşma dillerinden hareketle oluşturulmuş bir eser olması gerçeği çıkış noktası olarak alınrsa Kaşgarlı'nın verdiği her bilginin, kullandığı her örneğin ya da Dîwân'da Türkçe sözcükleri yazarken tercih ettiği her imlânın ne kadar önemli olduğu da anlaşılacaktır.

11. Yüzyıl Öncesinde /ny/ Sesi

11. yüzyıl öncesindeki Türkçe metinlerde, /ny/ sesinin bulunduğu sözcüklerin tespiti konusunda Annemarie von Gabain, Talat Tekin, Marcel Erdal, Ferruh Ağca, Osman Fikri Sertkaya, Hayriye Gül gibi araştırmacılar çeşitli sayılarda saptamalarda bulunmuşlardır. Araştırmacıların belirledikleri söz konusu /ny/'li sözcükler, Hüseyin Yıldız tarafından *Eski Türk Runik Yazısında [ð] Ligatürünün Kökeni ve /N/ Sesi Üzerine* başlıklı çalışmada karşılaştırmalı bir liste halinde verilmiştir. Bu listede verilen /ny/'li yapılar şunlardır: "ań-, ańıg, bakańak, bań-, bāńi, bogań, boń, bunuz, bulgańok, çıgań, kań-, kańu, keń, kıń, kítań, koń-, koń, kōń-, kōńak, küńeş, naz, nü:z-, nüz, nudruk, nar-, osañuk, oğrańok, sań-, sarkıńok, tań-, tań, tońak, tuńukuk, turńa, yań-, yuń, +kİńa" (Yıldız, 2016: 304-305).

Köktürk Yazıtları'ndaki /ny/ ünsüzünün Maniheizt metinlerinde genellikle /n/, Budist metinlerinde /y/ şeklinde gelişmesinden hareketle A. V. Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*'nde Uygur Türkçesi ağızlarından bahsettiği bölümde, "Kitabelerin Ağızları" hakkında bilgi verirken diğer ağızlarda /n/ veya /y/ şeklinde ayrılan /ny/ sesinin, /ny/ olarak devam ettirildiği bilgisini de verir (Gabain, 2007: 2-3). A. V. Gabain, Eski Uygur Türkçesinin ağızlarını belirlemede /ny/, /n/ ve /y/ seslerini bir ölçüt olarak görür. P. Zieme de A. V. Gabain'ın ünsüzün Eski Uygurca metinlerdeki durumu hakkındaki görüşlerini kabul eder (Zieme, 1969: 173-174).

Eski Türkçenin diyalektlerinin saptanmasında, K. Röhbörn, F. Ağca, M. Erdal gibi isimler, /ny/ sesinin bir ölçüt olarak kullanılamayacağı görüşündedirler (Röhbörn, 2004: 138, Ağca, 2019: 42, Erdal: 2004: 74-75).

R. R. Arat da Eski Türkçe metinlerde /ny/ ünsüzünün bir şive farklılığı olarak değerlendirilebilmesi için gerçek değerinin bilinmesinin gerekliliğinin altını çizer (1987: 602-603). J. R. Hamilton, ünsüzün /yn/ olarak da okunabileceğini, ünsüzü tam olarak tanımlamanın güç olduğunu söyler (1998: 68-9).³

Köktürk Yazıtları'nda ð işareti ile karşılanan /ny/ ünsüzünün Eski Türkçenin diyalektlerinin belirlenmesinde kullanılabilecek bir ölçüt olmasından ziyade, Eski Uygurca metinlerin tarihlendirilmesinde kullanılabilecek fonolojik bir ölçüt olması gerektiğini belirten F. Ağca, Eski Uygurcadaki /ny/ ünsüzünün varlığını ve gelişimini /ny/ > /n/ > /y/ olarak açıklar:

"Öte yandan Eski Uygurca metinlerdeki örnekler, palatal /n/ ünsüzünün bu çevrede birkaç Maniheizt ve Budist metinde korunduğunu, bazı metinlerde /n/ formuna dönüştüğünü, bazı metinlerde hem /n/'li hem de /y/'li formların bulunduğunu ve son olarak geç dönem Maniheizt metinler ile klasik ve geç dönem Budist metinlerde ise sadece /y/'li formların hâkim olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Köktürkçedeki palatal /n/ ünsüzü, diyalektlerin belirlenmesinde ya da tasnifinde kullanılabilecek bir ölçüt olmaktan ziyade, genellikle tarihsiz olan Eski Uygurca metinlerin tarihlendirilmesinde kullanılabilecek fonolojik bir ölçüt olmalıdır. Türk runik

³ Söz konusu sesin nasıl okunması gerektiği konusunda bkz. Ağca (2006), Erdal (2004), Çağiran (2012), Sertkaya (2012), Aydın (2019).

alfabesinde tek işaretli gösterilen ve tam olarak hangi ses değerine sahip olduğu tartışmalı olan ünsüzün, Eski Uygurcada korunduğu metinler olmakla birlikte erken tarihli metinlerde /n/’ye dönüştüğü, belki de geçiş dönemi olarak değerlendirilebilecek metinlerde belli bir süre /n/ ve /y/’li formların birlikte kullanıldığı ve son olarak değişim gerçekleştikten sonra tümüyle /y/’li formların hâkim olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda Eski Uygurca metinlerin kronolojik seyrini, palatal /n/ ünsüzünün seyrini takip ederek ifade etmek mümkündür. Buna göre /ny/ formunun hâkim olduğu metinlerin yazılış tarihi, Türk runik harfli yazıtlara en yakın metinlerdir. Bu metinleri, sırasıyla, sadece /n/’li formların hâkim olduğu metinler, /n/ ve /y/’li formların birlikte olduğu metinler ve sadece /y/’li formun hâkim olduğu metinler takip etmiş olmalıdır (Ağca 2006). O hâlde palatal /n/ ünsüzünün Eski Uygurcadaki varlığı ve gelişimi şöyle olmalıdır: /ny/ > /n/ > /y/.” (Ağca, 2019: 42).

Genel olarak Köktürk Yazıtları’nda istikrarlı bir biçimde karşımıza çıkan /ny/ ünsüzünün Uygur metinlerindeki seyri kimi araştırmacılar tarafından Uygur Türkçesinin diyalektlerinin saptanmasında bir ölçüt olarak değerlendirilirken kimi araştırmacılar tarafından da diyalektlerin saptanmasından ziyade metinlerin yazılış tarihlerinin belirlenmesinde bir ölçüt olarak değerlendirilebileceği yönünde olmuştur.

⊗ işaretinin oluşma biçimi hakkında da farklı görüşler mevcuttur. Clauson, *Türkçe Moğolca Çalışmaları* kitabında “N’yi göstermek için kullanılan harf birbirine geçmiş iki art n gibi gözükür fakat bu tesadüften ibaret olabilir.” (Clauson, 2017: 76) açıklamasını yapmaktadır. Osman Nedim Tuna, *Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bâzi*

$$\text{⊗} = ny = \bar{n}$$

Meseleler Hakkında başlıklı makalesinde ⊗ =) (=n¹) +) (=y²) açıklaması ile /ny/ sesinin oluşumunu (= /n¹/) ve (= /y²/) şeklinde açıklar (Tuna, 1994: 217). Hüseyin Yıldız ise /ny/ sesinin kullanıldığı sözcüklerin büyük bir çoğunluğunun kalın sıradan sözcükler olmasından hareketle ⊗ işaretinin Tuna’nın gösterdiği y² işareti ile değil de y¹ işareti ile oluşması gerektiğini

)n¹+)y¹ ⊗... ⊗ şeklinde izah eder (Yıldız, 2016: 304).

Araştırmacılar tarafından hakkında farklı açıklamalar yapılan, 11. yüzyıl öncesinde Köktürk Yazıtları’nda ve Uygur metinlerinde varlığı gösterilen /ny/ ünsüzünün izleri, 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut ile Dîwânu Lugâti’t-Türk’te de karşımıza çıkmaktadır.

11. Yüzyılda - Kaşgarlı’da /ny/ Sesi

Dîwânu Lugâti’t-Türk’ün 26. sayfasında Kaşgarlı Mahmut, 11. yüzyılda, Türklerde sözcük ortasında ve sonunda bulunan /y/ sesinin Argular tarafından /n/ sesine dönüştürüldüğü bilgisini örneklerle verir:

“Ortada ve sonda bulunan bütün ye’leri Argular nun’a çevirir. Türkler ‘koyun’a **kōy** قوی, onlarsa **kōn** قوز derler. Türkler ‘fakir’e **çığay** چىغاي, onlar **çigan** چىغان derler. Türkler ‘hangi şey’ anlamında **kayu nēy** قايونايك, onlar nun’la **kanu** قانو derler.”^{4(26)⁵}

Kaşgarlı’nın burada yaptığı açıklama, önceki yüzyıllarda /ny/ biçiminde var olan ünsüz sesin bu yüzyılda /n/ ve /y/ biçiminde farklı lehçelerde devam etmesi gerçeğinden ziyade Türklerde /y/ olan ünsüz sesin Argularda /n/ ünsüzüne dönüştüğü biçimindedir. Türklerdeki /y/

⁴ Dîwânu Lugâti’t-Türk’ten yapılan alıntıların anlamlandırılmasında Ercilasun-Akkoyunlu (2015) yayınından yararlanılmıştır.

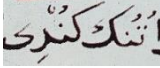
⁵ Parantez içinde verilen sayılar alıntının Dîwânu Lugâti’t-Türk’teki sayfa numaralarını vermektedir.

sesini Arguların /n/ sesine dönüştürdükleri bilgisini, Dîwân'ın farklı bölümlerinde birkaç defa daha yineleyen Kaşgarlı, “sütün üzerindeki kaymak” anlamındaki **kanak** maddesinde /y/’yi /n/’ye dönüştürenler olarak verdiği Argulara, Bulgarları da ekler. Sözcüğün /y/’li kullanımını da Dîwân’ın 518. sayfasında lehçe kaydı olmaksızın madde başı yapar:

kanak : sütün üzerindeki kaymak. Argu ve Bulgar lehçelerinde. Nun (n) ye’den (y)

dönmüştür. (193) / **kayak** ⁶: kaymak. (518)

Bu açıklamaların yanı sıra Kaşgarlı Dîwân’da, **kön-** “yan-”, **kön** “koyun” madde başlarında da Argu lehçesinin /n/ yanlısı olduğu bilgisini tekrar eder:

kön-: Otun köndi “Odun yandı.” Bu Argu lehçesidir. Daha önce kuralı geçtiği gibi bunlar ye’yi nun’a çevirirler. (279)

kön : koyun. Argu lehçesinde. Nun (n), ye’den (y) dönmüştür. Daha önce anlatıldığı gibi, kural böyledir. (504).

Argu lehçesi kaydı ile verilen **kön-** fiili, **küy-** biçimi ile 553. sayfada madde başı

yapılmış; **köy** ise Dîwân’da birçok defa tekrar edilmekle birlikte 26. sayfada “Türklerde” kaydı ile verilmiştir. Yani söz konusu sözcükler hem n’li biçimleri ile hem de y’li biçimleri ile Dîwân’da madde başı yapılmışlar ve 11. yüzyıl Türk coğrafyasında kullanımdadırlar.

Bütün bu açıklamaların yanı sıra Kaşgarlı Mahmut, bazı sözcüklerin yazımında özel bir imlâ kullanmıştır. Söz konusu sözcüklerde 11. yüzyıl öncesinde, Köktürk Yazıtları’nda ve Uygurca metinlerde var olan /ny/ sesinin korunduğu açıktır. Örneğin Dîwân’ın farklı

bölümlerinde /y/ ile veya /n/ ile yazdığı “koyun” anlamındaki **köy** ve **kön** sözcüklerinin yanı sıra tek dişte hem nun’un hem de ye’nin noktalarını kullanarak **köny+ug** (154-521-529-552-554) biçiminde yazımlar da söz konusudur.

Köny+ug sözcüğünün yazımında karşımıza çıkan özel imlâlî yazım, ayrıca **bakanyak**

 “toynaklıların toynak arası” (522), **bakanyuk** “atın toynağının setleri” (522),

sarkinyuk “hayvanların içkembesindeki kırkbayır deneni kısım” (523), **bulganyuk**

 “bulanık” (584) sözcüklerinin yazımında da kullanılmıştır. Kaşgarlı’nın tek dişte hem nun’un hem de ye’nin noktalarını kullanarak özel bir imlâ ile yazdığı bu sözcükler, beklendiği gibi, 11. yüzyıl öncesi Türkçe metinlerde de /ny/ ile yazılan sözcükler arasındadır. 11. yüzyıl öncesinde /ny/ ile yazıldığı tespit edilebilen sözcükler, yukarıda da belirttiğimiz gibi, şunlardır: “ań-, ańg, bakańak, bań-, bāńi, bogań, boń, bunuz, bulgańok, çıgań, kań-, kańu, keń, kır, kutań, koń-, koń, köń-, köńäk, küńeş, naz, nü:z-, nü:z, nudruk, nar-, osańuk, ögrańök, sań-, sarkańok, tań-, tań, tońak, tuńukuk, turńa, yań-, yuń, +klńa” (Yıldız, 2016: 304-305).

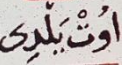
⁶ Kaf’ta iptal edilmiş esre de var. Ayrıca maddenin hemen altında verilen şiirde sözcük sadece üstün ile harekelenmiştir.

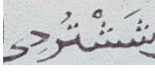
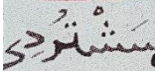
Kaşgarlı Mahmut'un özel imlâ ile yazdığı bu sözcükler, araştırmacılar tarafından Dîwânu Lugâti't-Türk okumalarında /y/'li ve /n/'li ayrı ayrı ikili kullanım olarak değerlendirilmiş ve bu sözcükler, **köyug ~ kõnug, bakayak ~ bakanak, bakayuk ~ bakanuk, sarkıyuk ~ sarkinuk, bulgayuk ~ bulganuk** biçimlerinde ikili okunmuşlardır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015; Atalay, 1998; Kaçalın, 2019; Dankoff-Kelly, 1982).

Özel imlâlı bu sözcüklerin ikili kullanım olarak değerlendirilip ayrı ayrı iki sözcük olarak okunmalarından ziyade 11. yüzyıl öncesindeki kullanımları ile /ny/ ünsüz sesini korur biçimde okunmaları gerekmektedir; çünkü Kaşgarlı Mahmut'un Dîwân'da birbirlerinin alternatifi olan iki farklı sesi, aynı anda yazımda gösterme gibi bir tavrı hiçbir zaman olmamıştır. Eğer böyle bir tavrı olsa idi birbirinin alternatifi olan d ~ y kullanımında da dal yazıp altına ye'nin noktalarını veya d ~ t kullanımında yine dal yazıp üstüne te'nin noktalarını koyabilirdi.

Kaşgarlı'nın hiçbir zaman, farklı sesleri aynı anda bir sözcüğün yazımında gösterme gibi bir eğilimi olmamıştır. Aksine Kaşgarlı'nın Dîwân'ın genelinde, hedef kitlesi için, bir sözcüğü madde başı yaptıktan sonra farklı ses ile farklı biçiminin olduğunu ayrıca belirten, izah eden bir tavrı olmuştur:

kağurmaç : *kavrulmuş buğday. Zayıf v ile kavurmaç* *başka bir şeklidir.* (247);

yan-: *Öt yandı* *“Ateş yandı.” Kıpçak lehçesinde lâm'lı (l'li) şekli de (yaldı) vardır.* (472) / **yal-:** *Öt yaldı* *“Ateş alevlendi.”* (471);

şeştür-: *Ol tügün şeştürdi* *“O, düğüm vb. şeyleri çözdü”.* Sin'li şekli (şeştür-) *de vardır.* (360) / **seştür-:** *Ol tügün seştürdi* *“O, düğüm vb. şeyleri çözdürdü.”* (359);

ebe: *Oğuzcada anne. Karluk Türkmenlerinde sert b (p) ile.* (55);

yuvka : *her şeyin incesi. Atasözü: Anası tevlüg yuvka yapar oğlu têtig koşa kapar* *“Anne çocuğa hile yaparak ekmeği ince pişirir; çocuk da zekidir, onları ikişer ikişer kapar”.* (458) / **yubka** : *ve'linin (yuvka'nın) bir şekli. Be, ve'yi izler.* (459);

teltür-: *Ol tām teltürdi* *“O, duvar vb. şeyleri delmek için ona emir verdi.” Sondaki te (-tür- 'deki) dal'dan dönüşmüştür. Dal'ın te'den dönüşmesi mümkündür. Te'nin de dal'dan dönüşmesi aynı şekilde mümkündür.* (354) ...örneklerinde olduğu gibi. Yani Dîwân'ın genelinde Kaşgarlı Mahmut, bir madde başını açıkladıktan sonra, sözcüğün farklı bir ses ile kullanımı var ise onu da ayrıca yazma ve açıklama yolunu benimsemiştir. Hiçbir zaman tek yazımda iki farklı sesi göstermemiştir.

Bu gerçekler göstermektedir ki tek dişte hem nun'un hem de ye'nin noktalarının kullanılması ile yazılan özel imlâlı sözcüklerde söz konusu yazım, /ny/ ünsüz sesinin karşılığıdır. Böyle düşünmemizin nedenlerinden birisi de yine Kaşgarlı'nın Dîwân'ın 523. sayfasında madde başı yaptığı *“hayvanların işkembesindeki kırkbayır denen kısım”* anlamındaki **sarkınyuk** sözcüğünün açıklamalarında karşımıza çıkmaktadır. Bu madde başı şöyledir:

sarkinyuk : kırkbayır. Nun ile diğer bir şekli de vardır. Arapçada **mizab** (oluk) ~ **minzab** (oluk), **mişar** (bıçkı) ~ **minşar** (bıçkı, testere) dendiği gibi. (523)

Bu madde başında da Kaşgarlı tek dişte hem nun'un hem de ye'nin noktalarını yazmış; ayrıca “nun ile diğer bir şekli de vardır. Arapçada **mizab** (oluk) ~ **minzab** (oluk), **mişar** (bıçkı) ~ **minşar** (bıçkı, testere) dendiği gibi.” açıklamasını not düşmüştür. Eğer özel imlâlı bu sözcük, /y/'li ve /n/'li iki farklı biçimde okunabilecek olsa idi Kaşgarlı, sadece ye ile yazar ve “nun ile diğer bir şekli de vardır” açıklamasını yapardı, Dîwân'ın genelinde yaptığı gibi. **Sarkinyuk** sözcüğünün yazımında tek dişte her iki ünsüzün noktalarını koyduktan sonra /n/'li biçimi de vardır, demesi bu sözcüğün /ny/'li kullanımının yanı sıra /n/'li kullanımının olduğunu belirtmek amacıyledir.

Ayrıca bu maddenin açıklamasında hedef kitesine, özel imlâlı yazımların nasıl okunması gerektiği konusunda da yine kendi dillerinden örnekler vererek yardımcı olmaktadır: “Arapçada **mizab** (oluk) ~ **minzab** (oluk), **mişar** (bıçkı) ~ **minşar** (bıçkı, testere) dendiği gibi.” Arapçadan verdiği örneklerde olduğu gibi bu madde başını da **sarkinuk** ~ **sarkinyuk** biçimlerinde okuyabilirsiniz yönlendirmesi ile özel imlâlı yazımın /ny/ olarak okunmasını istemiştir. Kaşgarlı'nın hedef kitesine verdiği bu yönlendirme bugün /ny/ sesinin nasıl okunması gerektiği konusunda araştırmacılara da yardımcı olabilecek niteliktedir. Söz konusu sesin /ny/ biçimi ile mi /yn/ biçimi ile mi okunması gerektiği noktasında -yukarıda değindiğimiz- farklı görüşler olmakla birlikte 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut, Arapçadan verdiği örnekler ve açıklamalar ile birlikte, tek dişte hem nun'un hem de ye'nin noktalarını kullanarak yazdığı sesin, /ny/ biçiminde okunması gerektiğine vurgu yapar.

Ayrıca Kaşgarlı, Dîwân'da Türkçe sözcükleri, Arap alfabesi ile yazarken kullandığı harf sayısına göre baplara ayırmıştır; ikililer, üçlüler, dörtlüler, beşliler, altılılar, yedililer şeklinde. Dîwân'ın giriş bölümünde de *Kelimelerin Yapısındaki Harf Sayısı Hakkında* (12-13) başlığı

altında bu durumu ayrıca açıklamıştır. **Sarkinyuk** (523) sözcüğünü de Kaşgarlı *Beşli Baplar* altında madde başı yaparak /ny/ sesinin tek ses değerine sahip olduğunu belirtmiştir; çünkü Arap harfleri ile yazılan söz konusu sözcüğün harfleri, /ny/ tek ses olarak sayıldığında beş harftir. Bu durum da gösterir ki /ny/ çift ünsüz değil, tek ses değerine sahiptir.⁷

Yine özel imlâ ile yazılan **köny+ug** sözcüğü üzerinden şunları söyleyebiliriz: Kaşgarlı'nın Dîwân'ın 26. sayfasında Türklerdeki /y/ sesinin Argulardaki /n/ sesine dönüştüğü bilgisini verirken kullandığı örnekler arasında “koyun” anlamındaki **köy** ve **kön** sözcüklerini yazarken ayrı ayrı /y/ ve /n/ ile yazmıştır, Dîwân'ın metin kısmında birçok defa yazdığı gibi. Ancak zaman zaman bu sözcüğü tek dişte her iki ünsüzün noktalarını kullanarak da yazmıştır:

 (154-521-529-552-554) şeklinde. Aynı sözcüğü çoğunlukla biçiminde de yazmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kaşgarlı'nın farklı sesleri, hem de farklı lehçelerde olduğunu belirttiği farklı sesleri, aynı anda bir sözcüğün yazımında kullanma gibi bir eğilimi hiçbir zaman olmamıştır. Peki, niçin farklı lehçelerde olduğunu belirttiği iki harfin noktalarını aynı anda yazmıştır? Bu imlâ tarzını lehçelere göre değişen başka harflerin gösteriminde de kullanmayı niçin tercih etmemiştir? Bütün bu sorular ve açıklamalar göstermektedir ki Kaşgarlı Mahmut, bu yazım tarzı ile kendisinden hemen önceki dönemlerde var olan, Köktürk Yazıtları'nda ve Uygur metinlerindeki /ny/ sesini 11. yüzyıldaki kullanımları ile kayıt altına almıştır.

⁷ Türk runik alfabesinin genel “bir işaret – bir ses” ilkesine uygun olarak /ny/ sesinin tek ses olarak okunması konusunda bkz. Vügar Sultanzade (2017), Osman Fikri Sertkaya (2012).

Unutulmamalıdır ki Dîwânu Lugâti't-Türk, saha araştırmaları neticesinde ortaya konmuş bir eserdir. Hazırlık aşamaları ve yazılış amaçları, 11. yüzyıl Türk dilinin bütün yönleri ile yansıtılmasını gerektirmiştir. Kaşgarlı eserinde, bu yüzyılın Türkçesinin, bütün lehçeleri ve ağızları ile birlikte, sadece sözvarlığını değil, ses varlığını da hedef kitlesi için derlemiştir, açıklamıştır, kayıt altına almıştır. Kendisinden hemen önceki dönemlerde, Türkçe konuşurları tarafından kullanılan ve varlığı gösterilen bir sesin, Kaşgarlı'nın da karşısına çıkmış olması son derece doğaldır.

11. yüzyılda Kaşgarlı'nın /y/ kullanıcıları ile /n/ kullanıcıları hakkında söyledikleri, bize kendinden önceki dönemlere yönelik çıkarımlarda bulunabilme imkânı sunmaktadır. Bu yüzyılda Kaşgarlı, der ki /y/ kullanıcıları Türklerdir, /n/ kullanıcıları da zaman zaman Bulgarlar da olmakla birlikte, Argulardır. Bu noktada, bu yüzyılda /n/ sesini kullanan Arguların, önceki yüzyıllardaki /n/ sesini kullananlar ile bir bağlantıları olmak zorundadır; çünkü bu yüzyılda /n/ sesinin kullanıcıları olarak Argular, bu sesi, bu yüzyılda birden bire tercih etmiş olamazlar. 11. yüzyıl öncesinde /n/'yi tercih edenlerin yani Gabain'in deyimi ile /n/ Ağzı kullanıcılarının, 11. yüzyıl ve sonrasındaki /n/ kullanıcıları ile yani Kaşgarlı'nın belirttiği Argularla bir bağlantılarının olduğu açıktır; /n/ Ağzı kullanıcıları 11. yüzyıl öncesi Uygurlar içerisindeki Argulardır, Arguların atalarıdır, demek yanlış olmayacaktır; çünkü bu değişim Uygurlar döneminde başlamış, yazı diline de yansımış ve 11. yüzyılda Dîwân'da bu değişimin kullanıcıları olarak Argulara işaret edilmiştir.

Ayrıca Kaşgarlı Mahmut, 11. yüzyılda Dîwânu Lugâti't-Türk'te /ny/ sesi ile yazdığı sözcüklerde herhangi bir lehçeye işaret etmemiştir. Ancak Gabain'in Kaşgarlı'dan önceki dönemler için "*Daha sonraki n veya y burada çoğunlukla ny'dir.*" (Gabain, 2007: 2) diyerek açıkladığı *Kitabelerin Ağızları* kullanıcılarının, 11. yüzyıldaki /ny/'li sözcükleri kullananlarla bir bağları olmalıdır.

Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri*'nde verdiği bilgiler doğrultusunda söylenebilir ki 11. yüzyıl öncesi çoğunluk, /y/ Ağzından yanadır. Aynı sonucu Kaşgarlı'nın verdiği bilgilerden de çıkarmak mümkündür. Tek bir örnekte Bulgar lehçesinin adı geçmekle birlikte /n/ kullanımında Kaşgarlı, Argu lehçesini öne çıkarmakta; başka hiçbir lehçeye işaret etmemektedir. Bu da Argular dışındakilerin /y/ kullanımından yana oldukları gibi bir çıkarım yapabileme imkânı vermektedir. Yani bu yüzyılda da çoğunluk /y/ kullanımından yanadır, denilebilir. Bu da 11. yüzyıl öncesi azınlıkta olan /n/ kullanımının 11. yüzyılda da az kullanıcı ile devam ettiğini gösterir.

Sonuç

11. yüzyıldan önceki dönemlerde, Köktürk Yazıtları ile Uygur metinlerinde var olan /ny/ ünsüz sesi 11. yüzyılda da varlığını devam ettirmiştir. Bu yüzyılda hem /ny/ biçimi ile hem de lehçelerarası farklılık olarak öne çıkarılan /y/ ve /n/ biçimleri ile kullanımdadır. /ny/ biçimi Kaşgarlı tarafından Arap alfabesi ile yazımda, tek dişin üzerine nun'un, altına ye'nin noktalarının konulması ile gösterilmiştir.

Ayrıca Kaşgarlı, Arapçadan verdiği örneklerle söz konusu /ny/ sesinin nasıl okunması gerektiğine de değinmiş, bugün /ny/ mi yoksa /yn/ mi okunmalı tartışmalarında yönü /ny/ olarak çizmiştir.

Araştırmacılar tarafından Uygur Türkçesinin ağızlarının saptanmasında ölçüt olup olmayacağı tartışılan /ny/ > /y/ ~ /n/ kullanımının, 11. yüzyılda /y/ ve /n/ kullanımının lehçelerarası farklılık olarak öne çıkarılmasından hareketle, 11. yüzyıl öncesinde de ağız saptamalarında ölçüt olarak değerlendirilebileceğini gösterir.

Kaynaklar

Ağca, F. (2006). *Eski uygur türkçesiyle yazılmış eserlerin ses ve şekil özelliklerine göre tarihlendirilmesi*. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ağca, F. (2019). Eski uygurcada gerçekten n-diyalekti ve y-diyalekti var mı?. *Eski Türkçenin İzinde. Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları. 33-48.

Arat, R. R. (1987). Annemarie von gabain, alt-türkisches schrifttum, berlin, akademieverlag, 1950, 24 S. *Reşid Rahmeti Arat Makaleler Cilt I* (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 600-603.

Atalay, B. (1998). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi-dizini I-II-III-IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın, E. (2019). *Türklerin bilge atası tonyukuk*. İstanbul: Kronik Kitap.

Buran, A.; Durukoğlu, G. (2020). Kaşgarlı mahmut’un eserinin adı üzerine bir teklif. *Journal of History School*, 50:599-611.

Clauson, G. (2017). *Türkçe moğolca çalışmaları*. (çev. Fatma Kömürçü). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çağırın, Ö. (2012). Köktürk türkçesindeki bir çift ünsüz işareti ‘ ᠰ ’ üzerine. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/3:16-22.

Dankoff, R. Kelly, J. (1982-1984-1985). *Mahmut el-Kāşğārī. compendium of the turkic dialects (Divānū Lugati’t-Türk). Part I, Part II, Part III*, Harvard Üniversitesi Basımevi.

Ercilasun, A. B.; Akkoyunlu, Z. (2015). *Kaşgarlı mahmud dîvānu lugāti’t-türk giriş - metin - çeviri - notlar – dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Erdal, M. (1991). *Old turkic word formation. a functional approach to the lexicon. I-II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Erdal, M. (2004). *A grammar of old turkic*. Leiden-Boston: Brill Handbook of Oriental Studies.

Gabain, A. V. (2007). *Eski türkçenin grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gül, H. (2011). *Eski uygur türkçesinde ağızlar*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Hamilton, J. R. (1998). *Dunhuang mağarası’nda bulunmuş buddhacılığa ilişkin uygurca el yazması, iyi ve kötü prens öyküsü*. (çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaçalın, S. M. (2019). *Dîvānu Lugāti’t-Turk*. (yayına hzr. Mehmet Ölmez). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Kaşgarlı, M. (1990). *Dîvānū Lûgati’t-Türk* (tıpkıbasım-facsimile). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Röhrborn, K. (2004). Eski türkçede diyalektleri belirleyen bir ses değişimi üzerine (çev. Serap Gürcün). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 14: 133-139.

Sertkaya, O. F. (1995). Yenisey yazıtlarının yayınlarındaki bazı okuma ve anlamlandırmaların düzeltilmesi, yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1993, Ankara: 67-75.

Sertkaya, O. F. (2012). Göktürkçedeki \mathfrak{B} (ny) runası üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 1/4: 1-10.

Sultanzade, V. (2017). Türk runik alfabesindeki “çift ünsüz” işaretleri üzerine. *Bilig*. 82:201-216.

Tekin, T. (2003). *Orhon türkçesi grameri. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9*. İstanbul.

Tuna, O. N. (1994). Eski doğu türk yazısında kullanılan ligatürler ve bunlarla ilgili bazı meseleler hakkında, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 38 (1990), 207-222. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/44134/544337>

Yıldız, H. (2016). Eski türk runik yazısında [\mathfrak{B}] ligatürünün kökeni ve /ń/ sesi üzerine. *III Beynəlxalq Türk Dünyası Araştırmaları Simpoziumunun Materialları*. Cild I, Bakü.

Zieme, P. (1969). *Untersuchungen zur schrift und sprache der manichaisch-türkischen Turfantexte*. Doktora Tezi. Berlin.